

การแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน จากการวิจัยโดยประชาชน¹

Solving economic problem in
community by people's research

อุสา สุทธิสาคร
Usa Sutthisakorn

บทคัดย่อ

บทความนำเสนอการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน ด้วยการสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชนระหว่างปี 2530-2549 จำนวน 133 เรื่อง เพื่อตอบคำถามว่า กระบวนการวิจัยโดยประชาชนเป็นอย่างไรและแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างไร

ผลการวิจัยพบว่า วิธีวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน ประกอบด้วยกระบวนการหรือคุณลักษณะสำคัญ 3 มิติคือ 1. มิติด้านการสร้างจิตสำนึก และการเสริมพลัง 2. มิติด้านการสร้างความรู้ 3. มิติของประสบการณ์การปฏิบัติ ญาณวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน เป็นญาณวิทยาผสมผสานทั้งจากญาณวิทยาท้องถิ่น ปฏิฐานนิยมและหลังปฏิฐานนิยม ทำให้งานวิจัยมีลักษณะบูรณาการด้านวิธีวิทยาและเนื้อหาการวิจัย

แนวทางการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน มีการผสมผสานขององค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมและความรู้สมัยใหม่ การปรับความสมดุลของการผลิต การกระจายและการบริโภค การรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ เป็นแนวทางแบบองค์รวมและมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของเรื่อง “การสังเคราะห์สถานะองค์ความรู้การวิจัยโดยประชาชนในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน” วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนวิจัยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี 2551

Abstract

This paper synthesizes the research conducted by people in solving economic problems in their communities. It synthesizes 133 research projects conducted by people in their communities during the period 1987-2006.

The characteristic modes of people's research were the following: (1) consciousness raising and empowerment, (2) knowledge management, and (3) practice. The epistemology of people's research is an integral epistemology derived from local, positivism, and post-positivism epistemology, which creates an integral methodology and integral content. The community economy solution includes integral knowledge derived from both traditional wisdom and new technologies. It employs a holistic and comprehensive approach in the community's production, distribution and consumption; ecological balance; and a multi-faceted approach including socio-cultural, economic, and environment factors as well as the sufficiency economy.

บทนำ: การวิจัยโดยประชาชน: จุดเปลี่ยนของการวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจในชุมชน

งานวิจัยเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจและความยากจนที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างสถานการณ์การพัฒนา และปัญหาความยากจนของประเทศไทยนั้น สามารถแบ่งแนวทางที่ศึกษาในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ประมาณ 5 แนวทาง (กฤษฎา บุญชัย, 2541: 137-151) แนวทางแรกเป็นแนวทางศึกษาความยากจนจากรายได้ ปัจจัยการผลิต และการกระจายรายได้ เป็นงานศึกษาในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-4 (2504-2524) ที่ศึกษาเพื่อนิยามความหมายความยากจนและการสร้างเกณฑ์ชี้วัดความยากจน โดยได้รับอิทธิพลตามแนวทฤษฎีความทันสมัย (modernization) และการพึ่งพา (dependency theory) ที่ยึดประเทศตะวันตกเป็นแม่แบบของการพัฒนา (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2543: 59-60)

แนวทางที่ 2. เป็นการศึกษาด้านสภาพความเป็นอยู่ ทัศนคติ ความพึงพอใจของคนจนต่อการพัฒนา การให้ความรู้ หรืองานประเมินผลโครงการแก้ปัญหา

ความยากจนที่ส่วนใหญ่จัดทำขึ้นโดยภาครัฐ โดยเริ่มขึ้นหลังโครงการพัฒนาที่ลงไปสนับสนุนชนบทในรูปแบบต่างๆ งานดังกล่าวมักถูกตั้งคำถามว่า เป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการการพัฒนาที่รัฐสร้างขึ้นหรือไม่

แนวทางที่ 3. เป็นงานศึกษาบริบท โครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม การเมืองที่สร้างปัญหาความยากจนที่เกิดขึ้นในระยะเวลาพัฒนาฯ ฉบับที่ 5-7 (2525-2539) ขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านการพัฒนาของประชาชนในโลกที่สามที่ยังพัฒนายังยากจนลง นักทฤษฎีการพึ่งพิง เช่น Raul Prebisch, Samir Amin and Andre Gunder Frank เห็นว่า ความยากจนในประเทศโลกที่สามไม่ได้เกิดจากความล้าหลัง ซึ่งจะต้องขจัดโดยการทำให้ทันสมัย แต่เป็นเพราะการเอารัดเอาเปรียบจากประเทศร่ำรวย ที่กระทำต่อประเทศยากจน และในขณะที่เดียวกันคนร่ำรวยในประเทศก็เอารัดเอาเปรียบคนจนในประเทศ ดังนั้นประเทศโลกที่สามควรมีแนวทางการพัฒนาใหม่บนพื้นฐานความต้องการของตนและการพึ่งตนเอง (Verhelst, 1990: 13)

งานศึกษาในแนวทางนี้ เป็นงานด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองและสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา ที่วิพากษ์ความคิดกระแสหลักของการพัฒนา และเสนอมุมมองใหม่ว่า ปัญหาความยากจนเกิดจากโครงสร้างที่ก่อปัญหา การผูกขาดอำนาจของชนชั้นนำในการควบคุมและแย่งชิงทรัพยากรจากท้องถิ่น ทำให้ชนบทอ่อนแอ นำมาซึ่งความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ทางออก คือ การปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเข้าถึงควบคุมทรัพยากร โดยเปิดโอกาสให้เกษตรกร ชาวบ้านสามารถเข้าถึงการจัดการทรัพยากรของตนเอง

แนวทางที่ 4. เป็นงานศึกษาที่สะท้อนมุมมอง ความคิด วัฒนธรรม ความเคลื่อนไหวของคนจนในการปรับตัวหรือต่อต้านนโยบาย โครงการพัฒนาที่กระทำต่อคนจน และการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาจากประชาชนเอง งานวิจัยแนวนี้ เกิดขึ้นภายหลังที่มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาครั้งใหญ่ในสังคมไทย หลังการสรุปบทเรียนของรัฐว่า ตลอด 30 ปีที่มีการพัฒนาประเทศตามแนวทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-7 เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน เพราะได้ทำลาย สิ่งแวดล้อม ทรัพยากร วัฒนธรรมของชุมชน อีกทั้งวิกฤติเศรษฐกิจประเทศ

ไทยในปี 2540 ทำให้คนส่วนใหญ่ได้กลับไปมองถึงส่วนที่เป็นพื้นฐานหรือรากฐานของประเทศ นั่นคือ ชุมชน

กระบวนการทัศน์การพัฒนาใหม่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า ความเข้มแข็งของคนและชุมชนจะเป็นทางออกสำคัญสำหรับการแก้ไขปัญหาความยากจน ไม่ใช่การพัฒนาเศรษฐกิจดังที่เคยเป็นมา แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงเน้นการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยการกลับมาให้ความสำคัญกับภาคเกษตรกรรมพร้อมกับภาคอุตสาหกรรม ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาชาวบ้าน เน้นการพัฒนาโดยให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เน้นครอบครัวและชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน ให้รัฐบาลบทบาทการพัฒนา และให้ชุมชนมีอิสระในการเลือกวิถีพัฒนามากขึ้น (บุญาค ตี๋กุล, 2543: 70)

แนวทางที่ 5. เป็นงานศึกษาเพื่อกำหนดยุทธศาสตร์ แนวทางสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคม เกิดขึ้นภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจเพื่อวิพากษ์วิถึพัฒนาแบบเก่าและนำเสนอวิถึพัฒนาแบบใหม่ที่มีความหลากหลายจากความเคลื่อนไหวของนักวิชาการและนักพัฒนา ทำให้แนวทางการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับความยากจน เริ่มมีการพัฒนาและยกระดับขึ้นสู่แนวทางการศึกษาเพื่อขับเคลื่อน กำหนดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการพัฒนาของชุมชน อันได้แก่ แนวทางการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคม โดยมี “ชุมชนเข้มแข็ง” “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” “ชุมชนพึ่งตนเอง” เป็นแนวคิดที่โดดเด่น และเสนอเป็นทางออกต่อการแก้ปัญหาความยากจนและทิศทางการพัฒนา ที่มีรูปแบบหลากหลาย

อย่างไรก็ดี งานวิจัยที่ได้กล่าวถึงข้างต้น แม้จะมีวิวัฒนาการมาโดยลำดับจนถึงปัจจุบันที่มียุทธศาสตร์ของการพัฒนาชุมชน โดยเน้นชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเอง หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่งานวิจัยดังกล่าว เป็นงานวิจัยที่กระทำขึ้นโดยบุคคลภายนอกที่เป็นนักพัฒนา หรือนักวิชาการ ที่เข้ามาศึกษาความเป็นไปในชุมชน โดยมีวิธีการวิจัยที่ออกแบบมาเพื่อให้คนข้างนอกเข้าไปศึกษาท้องถิ่นหรือชุมชน แม้ปัจจุบันได้ก้าวหน้าไปถึงขั้นมีการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแต่ในที่สุดแล้ว บทบาทสำคัญก็ยังเป็นบทบาทของคนนอก ยังไม่ใช่วิธีการศึกษาโดยคนในชุมชนเอง แต่ปรากฏการณ์ครั้งสำคัญที่เกิดขึ้นและเป็นการพลิกมิตินงานวิจัย คือ การที่ประชาชนวิจัยด้วยตนเองเป็นการวิจัยโดยกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของเรื่อง เพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง

งานวิจัยโดยประชาชนจึงเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่สะท้อนให้เห็นการเติบโตของปัญญาเชิงสังคมโดยรวม เป็นการสร้างความตระหนักในการเรียนรู้และคิดค้นจากภายใน (inside out) ในขณะเดียวกันก็เรียนรู้และสามารถคิดสรรวิทยาการจากภายนอกได้ (เสนห์ จามริก, 2547: 57) ซึ่งประเวศ วะสี (2547: 97) เห็นว่า ที่ผ่านมา เราไม่ได้มองการแก้ปัญหาความยากจนโดยใช้มิติกระบวนการทางปัญญา การเน้นศักยภาพมนุษย์ ซึ่งยังเป็นมิติหนึ่งในการแก้ปัญหาในกลุ่มของคนจนเอง คือ กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ในการจัดการปัญหาเศรษฐกิจของชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืน และมีลักษณะบูรณาการ

ดังนั้น การวิจัยของชุมชนหรือการวิจัยของชาวบ้านเอง คือ กระบวนการทางปัญญาที่จะทำให้ชุมชนสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้ด้วยตัวเอง และสามารถจัดการความรู้ คือ นำความรู้ภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่มาผสมผสานกับความรู้จากภายนอก ทำให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางการแก้ปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแก้ปัญหาเศรษฐกิจในแนวทางที่เหมาะสมอันจะนำไปสู่การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงได้

คำจำกัดความการวิจัยโดยประชาชน

คำจำกัดความการวิจัยโดยประชาชนในการศึกษานี้ พิจารณาจากประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น

1. วัตถุประสงค์ในการวิจัย การวิจัยโดยประชาชน เป็นการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดในชุมชน ที่ประชาชนเผชิญ ไม่ใช่การวิจัยเพื่อรู้เหมือนการวิจัยทางวิชาการทั่วไป แม้การวิจัยอาจก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาของกระบวนการทางปัญญา แต่ก็ยังเป็นเป้าหมายรองลงไปกว่า การวิจัยเพื่อแก้ปัญหา หรือนัยหนึ่งอาจเป็นการอาศัยกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญ

2. บทบาทในการวิจัย งานวิจัยโดยประชาชน มีประชาชนเป็นผู้วิจัยหลัก หรือมีบทบาทในการวิจัยมากกว่าคนภายนอก แม้จะเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม หรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ทำร่วมกับบุคคลภายนอก เช่น นักพัฒนา นักวิชาการ ภาควิชาต่างๆ แต่ประชาชนต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการดำเนินการวิจัยตลอดทั้งกระบวนการ อันได้แก่ การตั้งโจทย์ประเด็นในการวิจัย การดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล การสรุปผลการวิจัยและการนำประโยชน์ของการวิจัยไปใช้ เพื่อให้การวิจัยสามารถตอบสนองความต้องการ การแก้ปัญหาของประชาชน ในชุมชนได้อย่างแท้จริง โดยบุคคลภายนอกอาจมีบทบาทได้ตั้งแต่ การเป็นผู้ช่วยวิจัย พี่เลี้ยง ที่ปรึกษา ผู้อำนวยการความสะอาด และอื่นๆ

วิธีการวิจัย

วิธีการวิจัยใช้การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ จากการวิจัยโดยประชาชน ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชน จำนวน 133 เล่ม ในปี พ.ศ. 2530-2549 ด้วยการศึกษาริมาณ (meta study) ซึ่งมีขั้นตอนในการทำงานสามขั้นตอน คือ 1. การสังเคราะห์ข้อมูล (meta-data analysis) 2. การสังเคราะห์วิธีวิทยา (meta-method) 3. การสังเคราะห์ทฤษฎี (meta-theory) จากนั้นจึงนำผลการศึกษาทั้งหมดมาสังเคราะห์เข้าด้วยกันอีกครั้ง

การวิจัยโดยประชาชนที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ ประกอบด้วยงานวิจัย 4 กลุ่ม คือ

1. การวิจัยของคณะวิจัยไต้หวัน เป็นการใช้ความรู้ของชาวบ้านเป็นฐานในการวิจัย ตอบโต้โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน มีบุคคลภายนอกเป็นผู้ช่วยนักวิจัยที่ช่วยเรียบเรียงการเขียน เริ่มจากการวิจัยของชาวบ้านในบริเวณเขื่อนปากมูล จ.อุบลราชธานี เขื่อนราษีไศล จ.ศรีสะเกษ ที่ได้รับผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ และมีการนำไปปรับใช้แพร่หลายในอีกหลายพื้นที่ทั้งที่เป็นชุมชนแม่น้ำและชุมชนป่า โดยมีความพยายามของชุมชนในการรักษาภูมิปัญญาพื้นบ้านไว้ รวมทั้งเผยแพร่ให้กับคนภายนอกได้รับรู้และยอมรับคุณค่าขององค์ความรู้เหล่านี้และผลักดันให้นำไปเป็น

ส่วนหนึ่งในกระบวนการตัดสินใจของโครงการพัฒนาต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน งานวิจัยที่นำมาศึกษามีจำนวน 7 เรื่อง

2. งานวิจัยของเกษตรกรในมูลนิธิเกษตรกรมั่งคั่ง และเครือข่ายเกษตรกรทางเลือก การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อการค้นหากระบวนการ รูปแบบ เทคนิค วิธีการในการพัฒนาเกษตรกรรายย่อย ให้สามารถพึ่งตนเองได้ในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเหมาะสม และส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนโดยกระบวนการที่ไม่จำกัดทางเลือก อาทิ งานวิจัยการปรับปรุงดินและการปลูกพืชผักปลอดสารเคมี ผลกระทบจากสารเคมีเกษตรและการใช้สมุนไพร ทดแทนสารเคมี พันธุกรรม พื้นบ้านในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ฯลฯ งานวิจัยที่นำมาศึกษามีจำนวน 39 เรื่อง

3. การทำแผนแม่บทชุมชนหรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่ชุมชนร่วมกันพัฒนาขึ้น เพื่อแก้ปัญหาชุมชนอย่างบูรณาการ แผนดังกล่าวทำในระดับตำบล โดยหาอาสาสมัครจากทุกหมู่บ้านมาทำงานร่วมกันหมู่บ้านละ 3, 5 ถึง 10 คนบ้าง แล้วแต่ขนาดของหมู่บ้าน อาสาสมัครเหล่านี้จะเป็นนักวิจัยของหมู่บ้านที่จะทำการวิจัยร่วมกับชุมชน ทำให้เกิดเวทีการเรียนรู้ขึ้นในหมู่บ้าน มีการเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน ข้อมูลครัวเรือน ได้แก่ รายรับรายจ่าย หนี้สิน ข้อมูลศักยภาพชุมชน เพื่อทำแผนแม่บท หรือแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน งานวิจัยเพื่อทำแผนแม่บทชุมชนที่นำมาศึกษามีจำนวน 36 เรื่อง

4. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) มุ่งเน้นให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผน และทำวิจัย เพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ และเรียนรู้จากงานวิจัยที่เป็นเชิงปฏิบัติการจริง (action research) โดยไม่ได้เน้น “ผลงานวิจัย” หรือการค้นพบองค์ความรู้ใหม่ แต่มอง “กระบวนการวิจัย” เป็น “เครื่องมือ” ในการเพิ่มพลังชุมชน อันเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนได้ งานวิจัยที่นำมาศึกษามีจำนวน 51 เรื่อง

จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่างานวิจัยทั้ง 4 กลุ่มที่นำมาศึกษา สามารถจำแนกประเด็นหลักๆ ของการวิจัยได้เป็น 3 ประเด็น โดยพบประเด็นสำคัญดังนี้ 1. ประเด็นด้านการแก้ปัญหาหนี้สิน พบงานวิจัยจำนวน 50 เรื่อง 2. ประเด็น

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น พบบงานวิจัยจำนวน 42 เรื่อง และ 3. ประเด็นด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชน พบบงานวิจัยจำนวน 41 เรื่อง ดังนั้น เพื่อความสะดวกในการสังเคราะห์งานวิจัย และการนำเสนอผลการสังเคราะห์งานวิจัย ผู้วิจัยจึงได้จำแนกประเด็นในการศึกษาและการนำเสนองานวิจัยของประชาชนตาม 3 ประเด็นนี้

กระบวนการวิจัยโดยประชาชน

งานวิจัยในทัศนะและความเข้าใจของประชาชน เป็นการหาความรู้หรือความจริงในรูปแบบหนึ่ง ซึ่งกระบวนการหรือกิจกรรมที่นำไปสู่การหาความจริงนั้น เป็นกิจกรรมหรือกระบวนการที่เป็นการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีส่วนร่วมในชุมชนเพื่อแสวงหาความจริงนั้น²

วิวิธวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชน

วิวิธวิทยาของงานวิจัยโดยประชาชนเป็นวิวิธวิทยาที่พัฒนากระบวนการสร้างจิตสำนึกด้วยการปฏิบัติจริงเพื่อสร้างการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง วิวิธวิทยาของการวิจัยโดยประชาชนประกอบไปด้วยกระบวนการหรือคุณลักษณะที่สำคัญ 3 มิติ คือ

1. มิติด้านการสร้างจิตสำนึก และการเสริมพลัง (Mode of Consciousness Raising and empowerment) งานวิจัยโดยประชาชนเป็นกระบวนการหรือประสบการณ์ของการสร้างจิตสำนึก หรือการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก และการเสริมพลังของประชาชนผู้เข้าร่วมการวิจัย โดยพบว่างานวิจัยโดยประชาชนที่นำมาศึกษาสังเคราะห์ ล้วนมีวิวิธวิทยาที่ต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมโดยการกระตุ้นจิตสำนึก และการเสริมพลังของประชาชน เริ่มตั้งแต่การรวมตัวกันเพื่อรวมกลุ่มวิจัยของคน

² ประชาชนมีทัศนะต่องานวิจัยว่า “งานวิจัยเป็นงานอีกรูปแบบหนึ่ง ในการสร้างขบวนการในกิจกรรมต่างๆ ด้วยความคิดของคนหลายๆ คน ที่มานั่งวิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นเด่นชัดในหลักความจริง และความถูกต้องตามความต้องการของชุมชน โดยชุมชนเป็นคนจัดการเอง...” (ดาด ซาลูเต็น, 2548 : 78) “งานวิจัย คือ ความอยากรู้เพื่อให้เห็นความแตกต่าง เป็นการได้รู้ข้อมูลที่ชัดเจนมากขึ้น เป็นการศึกษาข้อมูล ความจริง สาเหตุที่ทำงานวิจัย เพื่อให้ได้รู้ข้อมูลที่เป็นจริง” (ชีพ แก้วบุญส่งและคณะ, 2548 : 74)

ในชุมชนที่ต้องใช้ความกล้าหาญและกำลังใจที่พร้อมจะเรียนรู้ เพราะงานวิจัยเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่เคยทำมาก่อน ทั้งเป็นการเปลี่ยนบทบาทจาก “ผู้ถูกกระทำ” หรือผู้ถูกวิจัย มาเป็น “ผู้วิจัย” การเปลี่ยนสถานะของคนที่อยู่ชายขอบด้านความรู้ มาเป็นผู้สร้างความรู้ ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องการความเชื่อมั่นในพลังของชุมชนอย่างสูง

การตั้งประเด็นปัญหาในการวิจัยเป็นเรื่องของปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านโดยตรง ซึ่งชาวบ้านคนเดียวก็แก้ไขไม่ได้ ต้องใช้การรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา ช่วยกันคิดวิเคราะห์ รวบรวมข้อมูลในการศึกษา เพื่อร่วมกันหาทางออกของปัญหา โดยผลประโยชน์ที่จะได้จากการวิจัยจะเป็นของประชาชนเอง

วิธีการวิจัยที่นำมาใช้ยังเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกการมีส่วนร่วมได้อย่างดี เช่นการทำบัญชีครัวเรือน ทำให้เกิดการตระหนักในการบริโภคของตน และเมื่อรวมตัวเลขหนี้สิน ทำให้เห็นเป็นปัญหาเร่งด่วนที่จะต้องแก้ไข ขณะเดียวกันก็พอจะมองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาจากการรวมตัวกันผลิตเพื่อบริโภค การสำรวจทรัพยากรที่ก่อให้เกิดความรัก ห่วงแหนในทรัพยากร การวิจัยในการพัฒนาอาชีพที่ก่อให้เกิดความรู้ใหม่ๆ หรือรื้อฟื้นภูมิปัญญาดั้งเดิมมาแก้ปัญหาในปัจจุบัน

การเสริมพลังและการสร้างจิตสำนึกนี้เป็นกระบวนการสำคัญที่เกิดขึ้นตลอดกระบวนการที่จะทำให้นักวิจัยชาวบ้านสามารถฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ จนงานวิจัยบรรลุผลและสามารถนำผลที่ได้จากการวิจัยไปแก้ปัญหาชุมชนได้จริง

2. มิติด้านความรู้ (Mode of Knowledge Management) กระบวนการวิจัยเป็นการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้และการจัดการความรู้ให้กับนักวิจัย โดยความรู้ที่ได้จากการวิจัยนั้นเป็นความรู้ที่ใช้ในการแก้ปัญหา หรือพัฒนาชุมชนของตน ซึ่งแตกต่างจากความรู้ที่ได้จากการวิจัยของนักวิชาการที่อาจต้องการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ด้านวิชาการ

ความรู้ที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัย ยังเป็นความรู้ที่นักวิจัยต้องเรียนอย่างเป็นผู้กระทำและนำความรู้นั้นไปสร้างความรู้ใหม่อีกด้วย ยกตัวอย่างความรู้ด้านกระบวนการวิจัยที่นักวิจัยชาวบ้านได้มาจากวิทยากรที่อบรมนั้น นักวิจัยจะต้องไปสร้างแนวทางการวิจัยของตนเอง ตั้งแต่การตั้งโจทย์วิจัย การออกแบบการเก็บข้อมูล กระบวนการเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งล้วนต้องมาจากการสร้างสรรค์

ของนักวิจัยเองทั้งสิ้น ดังที่พบว่า ถึงแม้ในงานวิจัยโดยประชาชนอาจมีที่เลี้ยงคอยให้คำแนะนำ แต่ที่เลี้ยงก็ทำหน้าที่ให้นักวิจัยไม่ได้

มิติด้านความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการวิจัยโดยประชาชนนั้นยังมีความหลากหลาย มีทั้งความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันหรือที่ได้รับเป็นมรดกตกทอดทางปัญญาในการประกอบอาชีพต่างๆ เป็นความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในตัวชาวบ้านที่ทำวิจัย ความรู้ที่ได้จากการเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ ความรู้ในการจัดระบบข้อมูลต่างๆ ของชุมชน ฯลฯ รวมถึงการแลกเปลี่ยนความรู้ฝังลึกและความรู้ชัดแจ้งผ่านกระบวนการวิจัยในขั้นตอนต่างๆ การประชุมและเปลี่ยนความคิดเห็นในเวทีการเรียนรู้ การดูงาน การลงมือปฏิบัติ ฯลฯ เป็นต้น

3. มิติของประสบการณ์การปฏิบัติ (Mode of Practice) กระบวนการวิจัยโดยประชาชนเป็นกระบวนการที่เน้นการปฏิบัติจริง ไม่ใช่เพียงเน้นการเรียนรู้ แต่ยังต้องนำสิ่งที่เรียนรู้้นั้นมาลงมือปฏิบัติทดลองทำ เพื่อให้เห็นเป็นจริง ยกตัวอย่างการวิจัยด้านการพัฒนาอาชีพของประชาชนที่พบว่า การค้นคว้าทดลองด้วยการลงมือปฏิบัติให้เห็นจริง จึงจะทำให้เกิดการยอมรับความรู้นั้นได้อย่างไม่เคลือบแคลงสงสัย เช่นการใช้ปุ๋ยเคมี ให้ผลผลิตที่ดีกว่าปุ๋ยอินทรีย์จริงหรือไม่ แตกต่างกันอย่างใด หรือการใช้จุลินทรีย์ท้องถิ่นจะช่วยปรับปรุงดินให้มีสภาพดีขึ้นจริงหรือไม่อย่างไร เหล่านี้จะต้องมีการทดลองทำจริงให้นักวิจัยและชุมชนยอมรับ จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการใช้ปุ๋ยเคมี หรือสารเคมี เป็นต้น

ญาณวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน

ญาณวิทยาของการวิจัยโดยประชาชน เป็นญาณวิทยาที่ผสมผสานทั้งจากญาณวิทยาท้องถิ่น ญาณวิทยาปฏิฐานนิยมและหลังปฏิฐานนิยม

ญาณวิทยาท้องถิ่นเป็นญาณวิทยาที่แฝงฝังอยู่ในตัวนักวิจัยชาวบ้านในโลกทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติและวิถีชีวิต ที่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นองค์รวม และการยอมรับความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายทางชีวภาพหรือความหลากหลายของชาติพันธุ์ในการดำรงชีวิต ญาณวิทยาท้องถิ่นนี้เอง ที่ทำให้ชุมชนมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา และทำให้งานวิจัยโดยประชาชนมีความยืดหยุ่นในด้านวิธีวิทยา ที่สามารถนำวิธีวิทยาที่หลากหลายมาใช้ในงานวิจัยได้

นักวิจัยชาวบ้านใช้ญาณวิทยาท้องถิ่นที่อยู่บนพื้นฐานของการยอมรับความหลากหลายและความเป็นองค์รวม เป็นตัวประสานเพื่อสร้างความกลมกลืนให้กับแนวทางการหาความรู้ในกระบวนการวิจัยที่นักวิจัยสร้างขึ้นมาอย่างหลากหลาย โดยที่ญาณวิทยาหลังปฏิฐานนิยมมีอิทธิพลต่อแนวทางในการสร้างความรู้จากงานวิจัย ที่มาจากประสบการณ์การสร้าง ความหมายของชุมชนเอง นั่นคือ ชุมชนต้องยอมรับความหลากหลายของความรู้ที่มีอยู่ และสร้างความรู้ความจริงจากจุดยืนของประชาชน ในขณะเดียวกันยังมีกระบวนการที่เป็นเหตุเป็นผลของการวิจัยที่อยู่ในรูปของงานวิชาการที่มี “แก่นของวิธีการทางวิทยาศาสตร์” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากญาณวิทยาปฏิฐานนิยม เช่น การใช้การคิดเชิงเหตุผลในการตั้งโจทย์วิจัย การหาวิธีการศึกษาที่นำไปสู่คำตอบการวิจัย การวิเคราะห์ประเมินผลต่างๆ รวมถึงรูปแบบการเขียนรายงานการวิจัย เป็นต้น

ตัวอย่างกระบวนการวิจัยที่มีที่มาจากญาณวิทยาผสมผสานนี้ที่เห็นได้ชัดเจนกรณีหนึ่ง คือ การจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ที่ชุมชนใช้การฟื้นฟูความเชื่อ พิธีกรรมหลักศาสนา เช่น การฟื้นฟูศาลปู่ตา การบวชป่า มาเป็นวิธีการในกระบวนการวิจัย ร่วมกับการตั้งองค์กรชุมชนที่เป็นทางการ การสร้างเครือข่ายป่าชุมชนและการศึกษาหลักกฎหมายต่างๆ เพื่อใช้กำกับดูแลทรัพยากรเหล่านั้น

ญาณวิทยาที่ผสมผสานจึงทำให้งานวิจัยโดยประชาชนมีลักษณะบูรณาการในด้านวิธีวิทยาและประเด็นเนื้อหาในการวิจัย

การบูรณาการด้านวิธีวิทยา เช่น การใช้มิติของสุขภาพช่วยรณรงค์ในการลดการใช้สารเคมี เพื่อลดการการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ โดยการเจาะหาสารพิษตกค้างในร่างกาย ร่วมกับการตรวจหาสารพิษตกค้างในพืชผัก การวิเคราะห์ตัวอย่างดิน ฯลฯ

การบูรณาการด้านเนื้อหาการวิจัย พบว่า การวิจัยโดยประชาชนนั้นแม้จะเริ่มต้นในประเด็นใดประเด็นหนึ่งแต่จะสัมพันธ์กับการแก้ปัญหาในประเด็นอื่นด้วย ดังเช่น ปัญหาหนี้สินพบว่า ส่วนใหญ่มีที่มาจากเกษตรกรเคมีที่มีการลงทุนสูง ดังนั้นทางออก คือ การทำเกษตรอินทรีย์ ลดการใช้สารเคมีและการพึ่งพิงภายนอก โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์หรือวัสดุท้องถิ่นทดแทน และการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีผลต่อการลดความยากจน

เราจึงพบว่า งานวิจัยโดยประชาชนนั้น แม้จะเริ่มต้นศึกษาด้วยประเด็นปัญหาใดก็ตาม แต่มักโยงมาสู่ผลหรือคำตอบหรือแนวทางคล้ายคลึงกัน ดังกล่าวแล้วข้างต้น

แนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนในงานวิจัยโดยประชาชน

“เศรษฐกิจชุมชน” เป็นระบบเศรษฐกิจที่มีลักษณะเฉพาะที่มีทิศทางการผลิตหมุนโดยระบบความสัมพันธ์ทางสังคม มีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนในชุมชนและต่างถิ่น มีความเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์การผลิตและระบบการผลิต โดยมีหน่วยการผลิต คือ ครอบครัวและชุมชน มีอุดมการณ์ในการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพื่อการดำรงชีพก่อน หลังจากนั้น อาจขายผลผลิตเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาตนเองและครอบครัว ไม่ตั้งเป้าหมายในการขายผลผลิตเพื่อกำไรสูงสุด จึงมิได้ขยายฐานการผลิตให้ใหญ่มาก อุดมการณ์การผลิตของเศรษฐกิจชุมชนจึงตั้งอยู่บนหลักการที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิง จากระบบเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งมีอุดมการณ์การผลิตที่ยึดหลักการสร้างผลกำไรสูงสุดอย่างเต็มที่ (profit maximization) (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2543: 139 - 140) หากคิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย เศรษฐกิจชุมชนใหญ่กว่าระบบทุน เพราะเป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุดที่ดำรงอยู่ในทุกภาคของชนบทประเทศไทย (ยศ สันตสมบัติ, 2546)

จากการสังเคราะห์งานวิจัยโดยประชาชนทั้งสามประเด็นพบว่า แนวโน้มส่วนใหญ่ของงานวิจัยนำไปสู่แนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่มีลักษณะดังนี้

1. มีการผสมผสานขององค์ความรู้ที่มาจากภูมิปัญญา วัฒนธรรมดั้งเดิม และองค์ความรู้สมัยใหม่ ชุมชนเห็นว่าการจัดการแบบเดิมที่เคยทำมา ไม่สามารถตอบสนอง หรือแก้ปัญหาที่มีอยู่ในปัจจุบันได้ จึงต้องปรับตัวต่อการจัดการความขัดแย้งด้วยรูปแบบใหม่ การเรียนรู้ใหม่ โดยไม่ละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีคุณค่า แต่ขณะเดียวกันก็รับแนวความคิดใหม่ๆ ที่ทันสมัยจากภายนอกที่เห็นว่า เป็นประโยชน์ต่อชุมชน ดังตัวอย่างการจัดการป่าของชุมชน ที่มีทั้งการใช้ความเชื่อ ประเพณีที่ชุมชนยังยอมรับนับถือ แต่ในขณะเดียวกันก็ยอมรับการจัดตั้งองค์กร

ชุมชนในรูปแบบใหม่ การพัฒนาอาชีพที่ต้องอาศัยความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม ผสมผสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิม เป็นลักษณะที่ไม่ได้ปฏิเสธความทันสมัยหรือโลกาภิวัตน์ แต่คัดเลือกสิ่งที่เหมาะสมกับตนเอง ในการนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตมากที่สุด สอดคล้องกับงานวิจัยของรัตนา โตสกุล และคณะ (2548) ที่ได้ศึกษาภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชนจากกรณีศึกษา 3 กรณี คือ เครือข่ายอินแปลง ปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสาน และชุมชนศิระะอโศกและพบว่า แหล่งที่มาของความรู้ท้องถิ่นในเรื่องการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองในระบบเศรษฐกิจพอเพียงมาจากความรู้ดั้งเดิมที่เกิดจากการสั่งสมของบรรพบุรุษผสมผสานกับความรู้ที่เป็นสากลจากโลกาภิวัตน์ที่ชุมชนคิดว่าเหมาะสม ความรู้ท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นพลวัต ไม่หยุดนิ่ง แต่มีการปรับปรนกับภายนอกทั้งจากภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาเทศ และมีปฏิสัมพันธ์กันตลอดเวลา

2. มีการปรับความสมดุลของการผลิต การกระจายและการบริโภค การปรับความสมดุลของระบบตลาดภายนอกและภายใน ว่าอะไรควรผลิต อะไรควรขาย งานวิจัยโดยประชาชนมีแนวทางการจัดการปัญหาเศรษฐกิจแบบครบวงจรในชุมชน ทั้งการผลิต การกระจายและการบริโภค โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการเปลี่ยนฐานะตัวเองจากส่วนหนึ่งของปัจจัยการผลิตด้านแรงงานและผู้บริโภคมาเป็นผู้ประกอบการหรือเจ้าของทุน ภายใต้การจัดการวิสาหกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งมีระดับการบรรลุเป้าหมายที่แตกต่างกันในแต่ละชุมชน ในบางชุมชนใหญ่ระดับตำบลพบว่า การจัดการวิสาหกิจชุมชนเพื่อทดแทนการนำเข้าสินค้าที่ต้องซื้อเพื่ออุปโภคบริโภค สามารถลดค่าใช้จ่าย เพิ่มรายได้ในชุมชนลงไปได้ปีละหลายล้านบาท หรือการทำเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี/การผลิตปุ๋ยชีวภาพใช้เองจากวัสดุในท้องถิ่นสามารถลดต้นทุนการผลิตได้ถึง 50%³ แต่ชุมชนที่เริ่มทำวิจัยในกลุ่มเล็กๆ 10 กว่าครัวเรือน อาจมีกิจกรรมการรวมกันซื้อของเพื่อซื้อของได้ในราคาถูกลง รวมตัวกัน

³ ชุมชนตำบลเกาะจันทร์ อ.ชะอวด จ.นครศรีธรรมราช มีการตั้งกลุ่มผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ 5 โรง ในหมู่ 1,2,5,8,9 ที่ผลิตปุ๋ยมาแล้วกว่า 670 ตัน คิดเป็นมูลค่า 2,010,000 บาท สามารถทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณเท่ากัน ที่มีมูลค่าประมาณ 4 ล้านบาทบาท ถือว่าเป็นการลดต้นทุนการเกษตรที่คุ้มค่าที่สุด เมื่อเทียบกับข้อมูลเดิมที่ชุมชนต้องจ่ายค่าปุ๋ยเคมีถึงปีละ 9.97 ล้าน ทำให้เห็นได้ว่าปัจจุบันชุมชนสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้เกือบ 50 % (ชุดองค์ความรู้แผนชีวิตชุมชน ตำบลเกาะจันทร์ อำเภอลำชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเครือข่ายแผนแม่บทพึ่งตนเองภาคใต้, 2549)

ตั้งร้านค้าชุมชน รวมถึงการปลูกพืชที่เป็นอาหารเพื่อทดแทนการซื้อ อันเป็นการลดต้นทุนการผลิตและพยายามลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

3. มีการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ว่าการทำเกษตรแบบใช้สารเคมีได้ทำลายสภาพแวดล้อม ระบบนิเวศ และทำให้เกิดต้นทุนสูงในการผลิต อันเป็นที่มาของปัญหาหนี้สิน ปัญหาสุขภาพ ความเสื่อมโทรมของดินและสภาพแวดล้อม ชุมชนจึงเห็นว่า เกษตรอินทรีย์และการลดการใช้สารเคมีลดการพึ่งพาวัตถุดิบจากภายนอก จะเป็นทางออกที่สำคัญต่อปัญหาดังกล่าว

4. เป็นแนวทางที่ไม่ได้เน้นมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้นแต่มีลักษณะเป็นองค์รวมที่ให้ความสำคัญกับมิติของสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนไปพร้อมกัน ดังที่พบว่า ชุมชนได้ตระหนักถึงความเจริญทางเทคโนโลยีและอุตสาหกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อม รวมถึงวัฒนธรรมบริโภคนิยม ขณะเดียวกัน ก็ปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมที่ฟุ่มเฟือยไม่เหมาะสม เช่น การรดน้ำสรงศพ การฟั่นฟุประเพณีและวิถีปฏิบัติที่ดีงามและมีผลดีในทางเศรษฐกิจสังคม อาทิ การกลับมาใช้ระบบช่วยแรงในการเกี่ยวข้าวแทนการจ่ายค่าแรง การนำแนวคิดปราชญ์ชาวบ้านอีสาน มาเป็นทางในการดำเนินชีวิต ฯลฯ

5. เป็นแนวทางที่มีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง⁴ โดยพบลักษณะสำคัญของแนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจพอเพียง คือ 1. การสร้างความมั่นคงระดับครัวเรือน และขยายสู่ชุมชนใหญ่และสังคม 2. การผสมผสานเทคโนโลยีภูมิปัญญาเก่าและใหม่ 3. การเน้นเรื่องความพอเพียง

⁴ เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน จนถึงรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ความพอเพียงหมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีความมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอ สมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอก ภายใน (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2542: 26-27 อ้างในปริชา เปี่ยมพงษ์สานต์และคณะ, 2549: 57) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีสองสถานภาพ สถานภาพหนึ่งเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศด้วยหลักการพึ่งตนเอง และหลักการสร้างภูมิคุ้มกันให้เศรษฐกิจของประเทศอยู่ได้ในยุคโลกาภิวัตน์ และอีกสถานภาพหนึ่ง เป็นหลักการและแนวทางสำหรับประชาชนคนไทยใช้ในการดำเนินชีวิต (อภิชาติ พันธเสน และคณะ, 2546)

พอประมาณ มีภูมิคุ้มกัน มีเหตุผล และ 4. เน้นการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

ข้อดี-ข้อด้อยของงานวิจัยโดยประชาชนในมุมมองด้านวิชาการ

หากอธิบายตามหลักวิชาการ หลักเกณฑ์ของงานวิจัยที่ดี ที่นักวิชาการยอมรับ และนำมาใช้กันทั่วไปในแวดวงวิชาการ คือ ความเป็นมาตรฐาน (standardized) เป็นรูปแบบที่สามารถทำความเข้าใจ สื่อสารกันได้ทั่วไป มีวิธีการที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในการสร้างองค์ความรู้ มีการตั้งกรอบแนวคิดการวิจัยจากแนวคิดทฤษฎี (theoretical framework) ในการใช้วิธีการหาความรู้เพื่อมุ่งสู่คำตอบในการวิจัย มีหลักเกณฑ์ที่สามารถตรวจสอบอ้างอิงได้ สามารถยืนยันความแม่นยำของผลการศึกษา เช่น มีการทดสอบซ้ำได้ (replication) การวิจัยเดิมได้ โดยใช้วิธีวิทยาที่มีการระบุไว้ มีการอธิบายผลการวิจัยที่สามารถนำไปอ้างอิงในเชิงความรู้ในแง่ของการยอมรับ การตรวจสอบ การปฏิเสธ หรือหักล้างทฤษฎีที่ตั้งไว้แต่เดิมเพื่อนำไปสู่การค้นพบและพัฒนาแนวคิดทฤษฎีใหม่ๆ ให้กับวงวิชาการได้ (Babbie, 2008)

อย่างไรก็ดี งานวิจัยโดยประชาชนเป็นงานวิจัยที่มี “รูปแบบเฉพาะ” แตกต่างไปจากงานวิจัยวิชาการข้างต้น โดยเป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ที่ประชาชนเผชิญ ไม่ใช่การวิจัยเพื่อรู้เหมือนการวิจัยทางวิชาการทั่วไปแม้ว่าการวิจัยอาจก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาของกระบวนการทางปัญญาด้วย แต่ก็ยังเป็นเป้าหมายรองลงไปกว่า การวิจัยเพื่อแก้ปัญหา หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการอาศัยกระบวนการเรียนรู้และกระบวนการทางปัญญาที่เกิดขึ้นเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญ

ดังนั้น รูปแบบงานวิจัยโดยประชาชน จึงมีรูปแบบของ “งานวิจัยและพัฒนา” ที่เน้นการปฏิบัติการจริงเพื่อนำไปใช้ได้จริง โดยมีกระบวนการวิจัยเน้นการสร้างจิตสำนึกเพื่อให้ชุมชนเกิดความร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชน งานวิจัยโดยประชาชนจึงนำรูปแบบของงานวิจัยวิชาการมาใช้เป็นบางส่วนหรือไม่เต็มรูปแบบเพื่อให้งานสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ได้เท่านั้น อาทิ การสร้างฐานคิด

หรือกรอบความคิดการวิจัย มาจากรากฐานของปรากฏการณ์ของพื้นที่ร่วมกับฐานของประสบการณ์ไม่ใช้ฐานความคิดหรือกรอบความคิดเชิงทฤษฎีแบบงานวิจัยของนักวิชาการ เครื่องมือในการวิจัยที่เน้นประโยชน์สูงสุดของการใช้สอยมากกว่าจะจำกัดอยู่กับรูปแบบที่ตนเองคิดขึ้น หรือคำนึงถึงความเป็นมาตรฐานของเครื่องมือในการวิจัย เช่น ที่นักวิชาการทั่วไปได้ให้ความสำคัญ แต่อาจมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลจากคนในชุมชนด้วยตนเอง เช่น การประเมินปริมาณหนี้สินจากคนในชุมชนด้วยตนเองหรือตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลปลา จากพรานปลาแต่ละหมู่บ้านเทียบเคียงกัน เป็นต้น

วิธีวิทยาที่ใช้มีการผสมผสาน ประยุกต์ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ และบางกรณีใช้กิจกรรมกระตุ้นจิตสำนึกหรือการรณรงค์ให้คนในชุมชนมาร่วมด้วย โดยมีกรอบกว้างๆ ของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีแกนหลักประกอบ 3 ขั้นตอนสำคัญที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกันในกระบวนการวิจัยคือ (กาญจนา แก้วเทพ, 2552 : 14)

1. การใช้เหตุผลศึกษาทบทวน ไตร่ตรองปัญหา (rationality) (พัฒนาโจทย์การวิจัย/ออกแบบการวิจัย/คิดเครื่องมือเก็บข้อมูล)
2. การจัดการกับข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical) (เก็บ/ประมวล/ตรวจสอบ)
3. การใช้เหตุผลทบทวนไตร่ตรองข้อมูลที่เก็บได้ (rationality)

การวิเคราะห์ข้อมูลและการอภิปรายผลการวิจัย งานวิจัยโดยประชาชนมีการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันของคณะที่ทำวิจัยโดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานอย่างง่าย เช่น การจัดหมวดหมู่ การจำแนกประเภท หรือการใช้สถิติเป็นค่าความถี่ร้อยละ เป็นต้น ส่วนการอภิปรายผลการวิจัย มักเป็นการอภิปรายโดยไม่ได้นำไปอ้างอิงกับทฤษฎี แต่นำมาอ้างอิงกับรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในอดีตของชุมชน รวมทั้งกรณีปัญหาหรือประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน

อย่างไรก็ดี การวิจัยโดยประชาชนก็มีข้อเด่นที่เป็นการวิจัยเชิงบูรณาการที่อาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปัญหาด้านต่างๆ ที่มีผลกระทบซึ่งกันและกัน ดังที่พบว่าแม้ประเด็นการวิจัยจะเริ่มจากเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ปัญหาหนี้สิน แต่พบว่าปัญหาของชุมชนในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม ทรัพยากร ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

และเศรษฐกิจ มักจะมีสาเหตุโยงใยมาจากหรือนำไปสู่ปัญหาหนี้สิน โดยเหตุนี้การแก้ปัญหาหนี้สิน จึงต้องแก้อย่างเป็นองค์รวมด้วย

ข้อเด่นอีกประการหนึ่ง คือ การ “คืนข้อมูลสู่ชุมชน” และ “การใช้ประโยชน์จากการวิจัย” ที่พบว่าในงานวิจัยทุกงานจะมีการนำเสนอผลการวิจัยต่อสาธารณะทั้งในระดับชุมชน หรือนอกชุมชน ส่วนใหญ่จะนำเสนอก่อนการส่งเล่มวิจัยฉบับสมบูรณ์ให้กับผู้สนับสนุนทุนวิจัย นอกจากนี้ยังพบว่า งานวิจัยบางงาน เช่น การวิจัยเชิงทดลองด้านการพัฒนาอาชีพนั้น เกษตรกรที่ร่วมทำวิจัยสามารถเกิดการเรียนรู้และนำความรู้จากผลการทดลองไปใช้ได้เลยขณะทำวิจัย หรือหากเป็นการสาธิตในแปลงของตนเองก็จะถือเป็นการใช้จริงในพื้นที่ได้เลย ต่างกับงานวิจัยของนักวิชาการที่จะนำไปใช้หลังการวิจัย

ดังนั้นงานวิจัยโดยประชาชนจึงยังมีข้อด้อยในด้านระเบียบวิธีวิจัยที่ยังไม่ได้นำการวิจัยที่เป็นมาตรฐานทางวิชาการมาใช้อย่างเต็มรูปแบบ แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อเด่นที่มีลักษณะเฉพาะซึ่งมีการผสมผสานของงานวิจัยและพัฒนา ที่เน้นการปฏิบัติจริง มีความยืดหยุ่นสูง สามารถสร้างกรอบคิดที่มาจากรากฐานของประสบการณ์ มีความหลากหลายของวิธีการที่ใช้ศึกษาเพื่อเน้นการสร้างจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมและแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทส่งท้าย: คุณค่าและความหมายของการวิจัยโดยประชาชน

งานวิจัยโดยประชาชนมีคุณค่าและความหมาย ดังนี้

1. คุณค่าในการรื้อฟื้นและพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่น งานวิจัยโดยประชาชนมีคุณค่าและความหมายในการรื้อฟื้นและพัฒนาองค์ความรู้ท้องถิ่น ที่มีอยู่มากมาย และสามารถหล่อเลี้ยงวิถีชีวิตของผู้น้องถิ่นมาเป็นเวลายาวนาน แต่ได้สูญหายไปจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเป็นระบบตลาดและทุน องค์ความรู้ท้องถิ่นจำแนกได้เป็น 5 ด้าน คือ ประวัติศาสตร์บอกเล่าของท้องถิ่น ภูมิปัญญาและการประยุกต์ภูมิปัญญาของชุมชน การจัดการของชุมชนท้องถิ่น วิธีการของการค้นหาความรู้ของชุมชน หรือวิธีวิทยาการวิจัยและวิธีการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น (ปัญญา แก้วส่อง, 2552 : 47)

2. คุณค่าด้านการต่อรอง/ต่อสู้ทางการเมือง และการแย่งชิงพื้นที่ความรู้ การวิจัยโดยประชาชนนอกจากจะเป็นอาวุธทางปัญญาให้กับประชาชนนำมาใช้เป็นข้อมูลเพื่อ แก้ปัญหาท้องถิ่นของตนแล้ว ยังใช้ต่อรองอำนาจและต่อสู้ทางการเมือง ในเวทีสาธารณะต่างๆ ได้อย่างมั่นคงและมีศักดิ์ศรี (พัฒนา กิตติอาษา, 2546 : 79, 95) งานวิจัยโดยประชาชนได้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนการ “พูด” หรือสื่อสารของประชาชนให้สังคมได้ยิน ได้รับรู้ เป็นการพูดความจริงของตนเองในนาม “การวิจัย” ซึ่งที่ผ่านมามีประชาชนพูดแต่ไม่มีใครฟัง ไม่มีใครได้ยิน แต่การวิจัยมีข้อมูล มีน้ำหนักที่คนในสังคมอื่น เช่นชนชั้นกลาง นักวิชาการ สามารถจะรับรู้ได้

การวิจัยโดยประชาชนจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งในการส่งสารถึงปัญหา หรือความไม่เป็นธรรมที่ชุมชนได้รับและถูกกระทำ เป็นการลุกขึ้นของประชาชน ในการหาทางออกของปัญหาที่ตนเองเผชิญ แม้ว่าปัญหาเหล่านั้น ตนเองอาจไม่ได้ สร้างก็ตาม เช่น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดความแห้งแล้ง น้ำท่วม จากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ การประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกินของ ราษฎรที่อาศัยในชุมชนมาก่อน หลายชั่วอายุคน บางแห่งนับได้ถึง 300-400 ปี (อินทูล เบ็ญโตและคณะ, 2549 ; ทีมวิจัยชาวบ้าน บ้านใหม่แม่ลานคำและบ้านห้วย ญ๋ากไทร, ม.ป.ป.)

การวิจัยโดยประชาชนยังเป็นการสร้างความรู้จากคนที่มิสถานะเป็นชาย ขอบของสังคมด้านความรู้ และการแย่งชิงพื้นที่เชิงอำนาจในนาม “ความรู้” ซึ่งแต่ เดิมมีแต่นัก วิชาการ ผู้รู้เท่านั้นที่มีสิทธิ์จะใช้เครื่องมือนี้ได้ แต่ตอนนี้งานวิจัย โดยประชาชนได้พิสูจน์แล้วว่า ประชาชนนั้นก็สามารถจะอธิบายความรู้ อธิบาย ความจริงอีกชุดหนึ่ง ที่เป็นของประชาชนขึ้นมา การนำเสนอการวิจัยโดยประชาชน ทำให้เห็นว่า การผลิตความรู้ไม่ใช่เป็นเรื่องของนักวิชาการอีกต่อไป ประชาชน ก็สามารถผลิตความรู้ได้เช่นเดียวกัน

3. คุณค่าด้านการนำเสนอทัศนะต่อ “ความรู้” ในรูปแบบใหม่ งานวิจัย โดยประชาชนยังได้นำเสนอทัศนะใหม่ต่อความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้และ คิดค้นจากภายใน (inside out) ของชุมชน ซึ่งเสนอห์ จามริก (2547 : 57) เห็นว่า

งานวิจัยชาวบ้านนั้นเป็นขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเติบโตของ ปัญญาเชิงสังคมโดยรวม งานวิจัยโดยประชาชนทำให้เกิดการฟื้นฟูการเรียนรู้จาก ภายในขึ้น

ความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นนั้นจากการวิจัยนั้นเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ ที่ให้ความ สำคัญกับเป็นการเรียนรู้ในแง่ของกระบวนการ (Kolb, 1997 : 138-156) ดังที่พบว่า ชาวบ้านเห็นว่าตนเองมีความรู้ความเข้าใจประเด็นปัญหาต่างๆ ของตัวเองมากขึ้นจากการวิจัย ได้เรียนรู้มากขึ้น มีวิธีการและแนวทางในการหา ความรู้ที่จะนำมาแก้ไขปัญหาของตัวเองได้มากขึ้น

4. คุณค่าในการสร้างองค์ความรู้ใหม่ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจสังคม และการสร้างภูมิคุ้มกันในอนาคต แนวทางในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจชุมชนจากการวิจัย โดยประชาชน ยังเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ท่ามกลางวิกฤติเศรษฐกิจ สังคมไทย เพื่อหาทางออกให้กับวิกฤติเศรษฐกิจสังคมที่ประชาชนเผชิญ เป็นการหาแนวทาง ที่เหมาะสมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของชุมชนพร้อมกับการทำความเข้าใจ ระยะห่างที่เหมาะสมในการปฏิสัมพันธ์กับทุนนิยมซึ่งยังเป็นระบบเศรษฐกิจ ที่ดำรงอยู่อย่างค้ำคานในสังคมไทยและสังคมโลก

จากวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบเสียหายอย่าง รุนแรงจากเศรษฐกิจฟองสบู่ ทั้งในภาคธุรกิจการเงิน และอุตสาหกรรม แต่พบว่า ในชุมชนชนบทหลายแห่งที่ดำรงชีพอยู่ด้วยการผลิตแบบยังชีพกลับไม่ได้รับ ผลกระทบนี้ อีกทั้งยังพบว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนนี้เองที่ยังสามารถรองรับ ประคับประคองการดำรงชีวิตรอดของประชากรส่วนใหญ่ในสังคมได้ ดังนั้น เศรษฐกิจ ชุมชนจึงเป็นภูมิคุ้มกันหรือหลักประกันที่มั่นคงของสังคมไทย ในฐานะเศรษฐกิจ ฐานรากที่ประกันด้านความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นคงทางจิตใจและสังคมของ วิถีชีวิตของผู้คนทั้งในภาวะปกติและภาวะวิกฤติจากเศรษฐกิจทุนนิยม

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤษฎา บุญชัย. 2541. “ความยากจนในชนบท” ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ), *คนจนไทยในภาวะวิกฤติ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 137-151.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2552. บทแนะนำ “คุณลักษณะ” และ “วิธีวิทยา” ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เอกสารประกอบการสัมมนา “10 ปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” วันที่ 6-7 กุมภาพันธ์ 2552 โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพฯ.
- เครือข่ายแผนแม่บทพึ่งตนเองภาคใต้. 2549. *ชุดองค์ความรู้แผนชีวิตชุมชนตำบลเกาะจันทร์ อำเภอลำปำ จังหวัดนครศรีธรรมราช*.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2543. *วาทกรรมการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ชีพ แก้วบุญส่ง และคณะ. 2548. *โครงการวิจัยแนวทางการฟื้นฟูการทำนาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านท่าช้าง และบ้านทะเลน้อย ตำบลพนาสูง อำเภอดงหลวง จังหวัดพัทลุง*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.
- ดาด ซาลเต็น และคณะ. 2548. *การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชายเลนบ้านคลองลัด อำเภอบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- บัญชา แก้วส่อง. 2552. *บทสังเคราะห์ คุณค่า พลังและความสุข*. เอกสารประกอบการสัมมนา “10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” วันที่ 6-7 กุมภาพันธ์ 2552 โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพฯ.
- บุณาค ตีวกุล. 2543. *ชนบทไทย : การพัฒนาสู่ประชาสังคม*. กรุงเทพฯ : ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง.
- ประเวศ วะสี. 2547. “งานวิจัยท้องถิ่น การกิจสู่ชาติ” ใน กชกร ชินวงศ์ (บรรณาธิการ), *เรียงร้อย ถ้อยความคิด งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพลวัตสังคมไทย*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. หน้า 8-34.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2543. “ความยากจน สิ่งแวดล้อม และการพัฒนา”.

ในปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กนกศักดิ์ แก้วเทพ และกาญจนา แก้วเทพ (บรรณาธิการ) *วิธีใหม่แห่งการพัฒนา : วิธีวิทยาศึกษาสังคมไทย*.

กรุงเทพฯ: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 301-314.

พัฒนา กิตติอาษา. 2546. *วิจัยอีสาน: วิธีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*. นครราชสีมา: สมบูรณ์พรินต์.

ยศ สันตสมบัติ. 2546. *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา: เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม*. เชียงใหม่: วิทอินดีไซน์

รัตนา โตสกุล และคณะ. 2548. *เดินที่ละก้าว กินข้าวที่ละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน*. ขอนแก่น: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค.

เสน่ห์ จามริก. 2547. *งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นกับกระบวนการทางสังคม*. ใน กชกร ชินวงศ์ (บรรณาธิการ), *เรียงร้อย ถ้อยความคิด งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพลวัตสังคมไทย*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. หน้า 56-67.

อินทูล เป็งโต และคณะ. 2549. *รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนของคนบ้านแลง อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อินแก้ว เรือนปานนท์ และคณะ. 2549. *รูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านดง ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ภาษาอังกฤษ

- Babbie, E. 2008. *The basic of social research*. 4th ed. Belmont, CA: Thomson Wadsworth.
- Freire, P. 1973. *Pedagogy of the Oppressed*. Translated by Myra Bergman Ramos. Middlesex: Penguin Education.

- Kolb, D. A. 1993. The process of experiential learning. in M. Thorpe, R. Edwards and A. Hansan (Eds.), **Learning through Life 1: Culture and Process of Adult Learning**. New York: Routledge. : 17-56.
- Takeuchi, H. and I. Nonaka. 2004. **Hototsubashi on Knowledge Management**. Singapore: Wiley.
- Verhelst, T. G. 1990. **No Life Without Root: Culture and Development**. London: Zed Book.